

A modernitás áramlata

Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt (1945–1948)

A Ferenczy Múzeumi Centrum Kiállítása, Művészetmalom, Szentendre, 2024. április 6. és július 28. között

Az Európai Iskola tevékenységét alaposan körüljáró tárlat nyílt április elején Szentendrén (vezető kurátorai Bodonnyi Emőke és Pataki Gábor). Nem véletlenül használtam az alapos jelzőt, ugyanis a Művészetmalom minden termében felsorakoztatott több mint kétszázötven műtárgy, illetve a tanulmánykötetként is használható közel négyszázötven oldalas katalógus írásai a kiállítókon és a kiállításokon túl végigvezetnek az időszakon, amelyben a társulás létrejött, feltárják a hazai irodalmi és a külföldi képzőművészeti kapcsolatait, és a sort még folytathatnám.

A két háború között működő képzőművészeti egyesületek legtöbbször sajnos megszűnt a világegést követően. Újrainduló művészeti életünket mindenekelőtt két egyesülés határozta meg: a 30-as években alakult és 1945 után is tovább élő Gresham-kör, valamint az 1945. október 18-án létrejött Európai Iskola, amely egyik röpiratuk alapján „a fauvizmust, kubizmust, expresszionizmust, absztrakciót és a szürrealizmust képviseli Magyarországon”. A társulás fő célkitűzése, ahogy teoretikusai – Gegesi Kiss Pál, Kállai Ernő, Mezei Árpád és Pán Imre – leszögezték, a modern egyetemes (francia) és a magyar képzőművészet közötti szinkronia megteremtése, továbbá a szürrealisták esetében a népművészeti hagyományok alkalmazása volt. A csoportot, amely tiszteletbeli tagjaivá választotta Vajda Lajost és Ámos Imrét, az is jellemezte, hogy stílusban nem volt egységes. Az idősebb nemzedék (Czóbel Béla, Márfy Ödön, Egry József, Barcsay Jenő, Martyn Ferenc) már a két háború között kialakította egyéni (táj)festészetét, míg a fiatalabbak (Anna Margit, Bálint Endre, Bán Béla, Korniss Dezső, Rozsda Endre, Schubert Ernő, Szántó Piroska) munkásságát mindenekelőtt a szürrealizmus ösztönözte. A szobrászok is többféle kifejezőmódban dolgoztak. Bokros Birman Dezső és Borsos Miklós például a figuralitásból indult ki, Forgács-Haas Erzsébet és Vilt Tibor szobrászatára az expresszionizmus hatott, míg mások, így Barta Lajos és Jakovits József organikus nonfiguratív stílusban alkottak. Az első időkben az egyesüléshez

tartozó absztrakt festők – Gyarmathy Tihamér,¹ Lossonczy Tamás és Martyn Ferenc – Kállai Ernő vezetésével már 1946-ban elhagyták az Európai Iskolát, és létrehozták az Elvont Művészek Csoportját, amelyhez azután több, hasonló szemléletű művész, Fekete Nagy Béla, Martinszky János, Zemplényi Magda stb. csatlakozott.

Az Európai Iskola működése modernitása miatt már röviddel megalakulása után számos vitát váltott ki a korszak még viszonylag demokratikus művészeti életében. Többek között olyan jelentős teoretikusok cseréltek eszmét, vitatkozva az absztrakt irányzatokról, mint Hamvas Béla és a nonfiguratív festésmódot ellenző Bernáth Aurél és Lukács György. A kommunisták hatalomra kerülését követően az Iskola tevékenysége annyira ellehetetlenült, hogy 1948-ban megszűnt.

Ha a csoport utóéletét nézzük, feltűnik, hogy méltatására, művészettörténeti feldolgozására még a Rákosi-diktatúra megszűnte után is évekig kellett várni. Természetesen kisebb próbálkozások azért voltak az absztrakt és a szürrealista kifejezőmód legitimálására. Bálint Endre így vall erről visszaemlékezésében: „Az Európai Iskola művészeinek java része megmaradt európai iskolásnak a csoport megszűnése után is, ha ez alatt azt értem, hogy kizárólag az önkifejezés zavartalanságának fontosságában hittünk, nem pedig a művészettől idegen külső erőben. 1948-tól 1956 nyaráig egyikünknek sem jutott eszébe műveinket kiállítani, és 1956 nyarán Esztergom Keresztény Múzeumában is csak »trükkkel« csinálhattunk kiállítást *7-ek* címmel, mint egy TIT-előadásnak (amit én tartottam) illusztrációit svihákolva a falakra. Vajda volt a pajzsunk, de kiállított Jakovits József, Barta Lajos, Rozsda Endre, Anna Margit, Korniss Dezső, Gadányi Jenő és e sorok írója.”² Ezt követően az 1957-es Tavaszi Tárlaton is szerepelt külön teremben több európai iskolás alkotó, de ez csak ürügy volt arra, hogy a hivatalos kritika ismét elítélje, öncélúnak és revizionistának titulálja az absztrakt művészetet. A helyzet a 70-es évek első felében, pontosan

¹ SINKOVITS Péter: *Szín- és fényhátér*; GYARMATHY Tihamér = Uő: *Szabadság a rendben. Válogatott interjúk*. Bp., Új Művészet Alapítvány, 2008, 66.

² BÁLINT Endre: *Életrajzi törmelékek*. Bp., Magvető, 1984, 157.

1973-ban konszolidálódott annyira, hogy Székesfehérváron megrendezhették az Európai Iskolának és az Elvont Művészek Csoportjának a tevékenységét rekonstruáló kiállítást, amelyet jóval később, 1991-ben a Budapest Galériában egy újabb követett. Megemlíthetjük továbbá a Körmenyi Galéria-beli (1999), *Az Európai Iskola ötven éve* című tárlatot is.

Az Európai Iskola művészettörténeti szerepe igen jelentős, hiszen három esztendő alatt harmincnegyzet kiállítást rendeztek, számos könyvet, katalógust, brosúrát jelentettek meg. Kiemelendő emellett az a hatás, amelyet az utánuk következő generációkra – mindenképp az 1960-as évek nagy nemzedékének a Zuglói Körbe, az Ipartervbe és a Szüreenonba tömörülő tagjaira – gyakorolt. Az akkor induló művészek ugyanis példaképnek tekintették, és sorra látogatták a csoport sokáig szilenciumra kényszerített művészeit, többek között Bálint Endrét, Korniss Dezsőt, Gyarmathy Tihamért, Martyn Ferencet, meghívták összejöveteleikre a publikálástól eltiltott Hamvas Bélát előadni.

A modern magyar művészetet bemutató összefoglaló könyveken túl számos szerző méltatta a művészcsoporthoz Passuth Krisztinától Pernecky Gézáig. Új fejezet kezdődött az időszak feldolgozásában, amikor 1990-ben megjelent György Péter és Pataki Gábor *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja* című monográfiája.³ Erre épül rá, ezt egészíti ki a jelen tárlat apropójából kiadott *Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt (1945–1948)* című tanulmánygyűjtemény.

E rövid visszatekintés után el is érkeztünk a Művészetmalom tárlatához, amely a Malom minden termékét kihasználva, tizenegy témakörben sorakoztatja fel az anyagot. A nemzetközi előzményekkel indít, felvillantja többek között az akkoriban Magyarországon élő holland Corneille-nek, a francia Doucet-nak néhány művét, ráirányítja a figyelmet a magyarral párhuzamos román, cseh szürrealista törekvésekre. Ha feljutottunk az első emeletre, és megszemléltük a nemzetközi kitekintést, a következő helyiségben olyan válogatást láthatunk, amelynek darabjai nem szerepeltek ugyan az Európai Iskola csoport

Európai Iskola – Veszélyes csillagzat alatt (1945–1948), Művészetmalom Enteriőr, Szentendre, 2024
Fotó: Deim Balázs

³ GYÖRGY Péter – PATAKI Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja*. Bp., Corvina, 1990

kiállításain, de megelőlegezték annak szellemiségét. Közülük való Korniss Dezső Bartók zenéje ihlette mesés, szürrealis *Tücsöklakodalma* (1948), Vajda Lajos 1938-as rajza, a *Békaszörny*, Rozsda Endre színes, organikus színpamacsokból felépülő *Haláltánca* (1946–48), Martyn Ferenc egyszerre szürrealis és nonfiguratív bronzplasztikája, a *Négy földrész* (1943). A következő, „piros” teremben portrék láthatók: Forgács-Haas Erzsébet két expresszív bronzfeje, Bokros Birman Dezső Pán Imréről készített arcképe, Egy József és Anna Margit munkái, Lossonczy Tamás hetyke *Pipás önarcképe*. Egy emelettel följebb, a *Traumák* című szekcióban a háború borzalmait megjelenítő művek sorakoznak, festmények, grafikák, szobrok vegyesen. A kollekciónál Bálint Endre *Bergen-Belsen* című (1946) linómetszet-sorozatával indul, de megtekinthetjük Ámos Imre szuggesztív *Síró angyalát* (1944), Bán Béla kis méretű, expresszív temperaképét (*Kék szemű szörnyfej*, 1946), Korniss Dezső 1947-ben készült, sárga alapra csorgatott fekete pontokkal díszített keresztre feszített figuráját (*Tét, Kis feszület*, 1947). Az *Új európai ember* című kisplasztikai szekcióból kiemelkedik Vilt Tibor kisbronzja, a *Gyermekfej háború után* (1946), Bokros Birman Dezső emblematikus *Duna-völgyi népek kórusa* (1946), és a sort még folytathatnánk.

A munkák folyamatos áradása a kisebb-nagyobb teremben még a felkészült látogatót is elbizonytalaníthatja,

már csak azért is, mert a kiállított anyag gyakran nem egyezik a katalógusban reprodukáltakkal. Ezt ellensúlyozandó befejezésül három olyan tipikus tematikát emelek ki, amelyek fogódzót jelenthetnek, ugyanakkor a tagok munkáinak esszenciáját is adják. E témák a következők: a természetábrázolások, a szürrealista kompozíciók, valamint a Kállai Ernő köré tömörülő absztrakt festők és szobrászok tevékenysége.

A XX. század a modern művészet, az izmusok létrejöttének az időszaka. Egyre több stílus születik, a látvány szerepe is megváltozik, elvontabbá és szubjektívebbé válik. A *Természet kép* címszó alatt találjuk az Európai Iskolához csatlakozó, de tájképfestészetüket már a XX. század első évtizedeitől alakító, a Nyolcak csoporthoz tartozó Czóbel Béla munkáját, amelyre leginkább a francia posztimpreszionizmus és részben a fauve-ok színvilága hatott. Ezen alkotásmód higgadtabb változatával találkozunk a *Dél-francia tájon* (1930). Márfy Ödön stílusát is elsősorban a Párizsban szerzett tapasztalatok alakították, tették könnyeddé-elegánsá (*Olasz táj*, 1938). Az önálló úton járó Egy József *Deres Balaton* című (1934) festménye viszont a reduktív, légies, fényből szövött festésmódjának szép példája. A társulás fiataljaihoz inkább kapcsolható Gadányi Jenő szinte emberi tulajdonságokkal rendelkező tájképei egyszerre expresszívek és szubjektívek (*Fantasztikus táj*, 1948), Barcsay Jenőéi viszont mindenekelőtt

Európai Iskola –
Veszélyes
csillagzat alatt
(1945–1948),
Művészetalom
Enteriőr,
Szentendre,
2024
Fotó:
Deim Balázs

szerkezetesek. Itt említhetjük meg, hogy a nonfiguratív festők (Gyarmathy Tihamér, Martyn Ferenc) is alkottak olyan tájképeket, amelyekben a látvány még nem oldódott fel teljesen az absztrakcióban.

A Művészetmalomban látható kiállítás szürrealista munkái közül ki kell emelnünk Biró Ivánnak az 1940-es évek elején készült kisbronzait, Jakovits József egyszerre szürreális és nonfiguratív *Főpap* (1947) című kispasztikáját, Rozsda Endre *Szürrealista kompozícióját* (1947), Martyn Ferenc festményét (*Kikötőben*, 1946), Korniss Dezső fekete-piros bodobácsok ihlette maszkjait és emberfejeit (*Bodobács*, 1947) vagy Zemplényi Magdának (már a csoport megszűnte után készült) kis méretű, Pécssett őrzött *Kompozícióját* (1949), illetve Bálint Endre *Holdfejjét* (1949).

Az érdekesség kedvéért: a honi szürrealista munkákból 2019-ben rendeztek tárlatot *A magyar szürrealizmus* címmel a Ferenczy Múzeumban. Ezen az Európai Iskola művészei (Anna Margit, Bálint Endre, Korniss Dezső, Bán Béla, Hantai Simon stb.) kiemelten szerepeltek, ugyanakkor mellettük az előzmények (Gulácsy Lajos) és a stílus

továbbélése (Ország Lili: *Fekete cipők*, 1955; Csernus Tibor: *Nádas*, 1964) is reprezentálódott.

Hamvas Béla és Kemény Katalin a *Forradalom a művészetben* című könyvükben hangsúlyozottan és hosszan tárgyalják a nonfiguratív művészet jelentőségét: „Az absztrakt festészet nálunk egyedül érte el azt, hogy a képről le tudta venni a szenzuális hályogot, le tudta róla fejteni a műtárgy-jelleget, és tremendummá tudta tenni. Ami ugyanazt jelenti, hogy ma nálunk egyedül az absztrakt képnek van meg a leginkább megszólító jellege.”⁴

Erre utal az a tény is, hogy a kiállítás legkompaktabb egységét az organikus nonfiguratív festők, Gyarmathy Tihamér (*Kompozíció I.*, 1945), Lossonczy Tamás, Martyn Ferenc, Martinszky János (*Busójárás*, 1947–1956) képei, illetve a szobrászok, Barta Lajos (*Hullámok*, 1949) és Jakovits József pasztikái adják. Ezek születését többek között Kállai Ernőnek *A természet rejtett arca* című írása inspirálta.

Összegezve az elmondottakat: kijelenthetjük, hogy a témát alaposan bemutató rendezvényt tekinthetünk meg Szentendrén, a festők városában.

Európai Iskola –
Veszélyes
csillagzat alatt
(1945–1948),
Művészetmalom
Enteriőr,
Szentendre,
2024
Fotó:
Deim Balázs

⁴ HAMVAS Béla – KEMÉNY Katalin: *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*. Bp., Misztótfalusi, 1947, 90.